

Recensies

Frits van Oostrom

Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300.

Amsterdam (Bert Bakker) 2006

€ 49,95 (geb.); 39,95 (pbk)

640 pagina's.

ISBN 90 351 2944 X

Mijlpaal, krabpaal en seinpaal

Bij het verschijnen van *Stemmen op schrift* op 23 februari 2006 pakte de landelijke pers flink uit. Al doet de titel van Herman Pleij's bespreking in *Vrij Nederland*, 'Sublieme aanstellerij', wellicht anders vermoeden, de lof voor *Stemmen op schrift* was unaniem. En volkomen verdiend, wat mij betreft. Dit eerste deel van de nieuwe Nederlandse literatuurgeschiedenis is een mijlpaal. Van Oostroms enthousiasmerende betoog, dat gestut wordt door een grote kennis van zaken, een benijdenswaardig oog voor het sprekende detail en een vaardige pen, is een fraai pleidooi voor de Middelnederlandse letterkunde. Bovendien is *Stemmen op schrift* meer dan een leesboek voor een groot publiek. De vakgenoten vinden er een algemene visie op de Middelnederlandse literatuur die tot nadenken stemt en een veelheid aan detailopvattingen waaraan zij hun nagels kunnen scherpen. Van Oostroms opinies vragen vaak om aanvulling en nodigen uit tot nuancering en tegenspraak. Dat is een kant van zijn synthese die evenzeer tot dankbaarheid stemt, want een vak zonder discussie heeft geen bestaansrecht.

Stemmen op schrift behandelt in vijf omvangrijke hoofdstukken de Nederlandse literatuur tot 1300. De compositie maakt al duidelijk hoezeer Van Oostrom ervoor gekozen heeft zijn persoonlijke stempel op deze literatuurgeschiedenis te drukken. Dat grote delen van het boek over de ridderromans (hoofdstuk 2) en de

religieuze literatuur (h. 3) zouden handelen, viel te verwachten. Dat de vroege letterkunde uit de streek van Maas en Nederrijn volop aandacht zou krijgen (h. 2), kon op grond van het meer recente onderzoek ook voorspeld worden. Maar de (gelukkige) keuze om de Oudnederlandse letterkunde vrijwel uitputtend te bespreken (h. 1), stoelt niet zozeer op een *communis opinio* binnen de neerlandistiek als wel op Van Oostroms grote belangstelling voor de talige kant van literatuur. In nog sterkere mate doet Van Oostroms persoonlijke visie op de letterkunde zich gelden in het slothoofdstuk, dat gewijd is aan het werk van niet meer dan twee auteurs, Willem van de *Reynaert* en Jacob van Maerlant. In aansluiting op *Maerlants wereld* (pp. 447-450) brengt hij twee dichters samen die in vrijwel elk opzicht tegenpolen zijn.

Van Oostroms eigenzinnigheid valt ook in andere opzichten op. Zo beoordeelt hij zonder schroom, en doorgaans met een veelheid aan argumenten, de literaire kwaliteiten van veel Middelnederlandse teksten. Verder ruimt hij nadrukkelijk plaats in voor stukjes vakgeschiedenis, zoals Gysselings worsteling met de Enaamse codex (pp. 345-346), het baanbrekende werk van De Bruin en de complexe persoonlijkheid van De Vreese (pp. 358-360). In dit verband trok ook een verwijzing naar een artikel in een eerdere jaargang van dit tijdschrift *Vooy's mijn aandacht* (p. 93). Het is mooi dat de bescheiden historisch-taal-

kundige die eertijds optrad als vraagbaak voor de letterkundigen van het Instituut De Vooy's een plaatsje gekregen heeft in het boek van zijn zoon.

Van Oostroms eigen stem klinkt het duidelijkst door in zijn formuleringen. Hier is een begenadigd stilist aan het woord, die zijn lezer graag verrast met bijzondere zinswendingen en onverwachte typeringen. Uitroeptekens in de marge van mijn exemplaar van *Stemmen op schrift* zijn bijvoorbeeld te vinden bij de opmerking dat er voor mannelijke auteurs in de Middeleeuwen geen 'perkamenten plafond' bestond (p. 404), bij de constatering dat Hadewijchs stem niet ingesponnen is 'in het rag van andermans woorden' (p. 420) en bij de beoordeling van Maerlants verzen: soms zijn zij 'wel degelijk te waar om mooi te zijn' (p. 549). Dat Van Oostrom in dit opzicht ook wel eens een grens voorbij gaat, blijkt uit zijn bespreking van *Der ystorien bloeme*. Vanwege zijn slechte vertaaltechniek wordt de Middelnederlandse auteur in kort bestek een brokkenpilot, een brekebeen en een broddelaar genoemd, en wordt zijn werk getypeerd als gestumper en een poedelprijs (pp. 350-352). Arme Vlaming!

Kenmerkend voor *Stemmen op schrift* is een niet-aflatend enthousiasme voor Middelnederlandse literatuur en de bestudering daarvan. Inderdaad, er spreekt liefde uit (p. 21), hetgeen mij zeer sympathiek is. Dan vergeeft men het de auteur graag dat hij de verhalen soms nog fraaier presenteert dan ze al zijn. Zo noemt hij de dochter van de Graalkoning, bij wie Lancelot zijn zoon verwekt, abusievelijk een fee (p. 304), suggereert hij dat in *Madelgij's* de dwerg Spiet op zijn bruiloftsfeest door toedoen van de toverende hoofdpersoon niet kortstondig maar de hele dag met zijn broek op de enkels rondloopt (p. 253) en typeert hij de Lancelotcompilatie ten onrechte (helaas!) als 'het meest omvattende arthuriaanse epos ter wereld' (p. 314). Datzelfde enthousiasme maakt dat Van Oostrom een zekere breedsprakig-

heid en redundantie graag op de koop toe neemt. Moeten we bijvoorbeeld echt weten dat de germanist Van der Lee zich in latere tijden toegelegd heeft op de palingrokerij? (p. 274). In dit opzicht is het bijna ironisch te noemen dat zijn hoofdstuk wordt afgesloten met een gedicht van Gerrit Kouwenaar (p. 550): in *Buiten* staat geen woord te veel.

Misschien wel het wezenlijkste element van middeleeuwse literatuur is de mondelinge component ervan, ook als het gaat om werken die op schrift gecomponeerd zijn. Zoals uit de even fraaie als adequate titel *Stemmen op schrift* reeds blijkt, heeft Van Oostrom een scherp oog voor deze orale dimensie. De akoestische voltooiing – deze prachtige term is onlangs door Herman Pleij gelanceerd – van Middelnederlandse teksten wordt doorlopend aan de orde gesteld. Zo merkt hij naar aanleiding van de opvallend beeldende beschrijvingen in *Van den levene ons Heren* op dat de voordracht van dit verhaal wel eens een spektakelstuk geweest kan zijn (p. 338) en berekent hij dat het verzamelde werk van Maerlant zo'n tweehonderd voordrachtsessies geveerd zal hebben (p. 543).

Een tweede essentieel kenmerk van middeleeuwse literatuur is de instabiliteit van de teksttransmissie, die zowel inherent is aan de fundamenteel ongedwongen houding ten opzichte van de originaliteit van werken (waardoor zij naar believen veranderd en hergebruikt kunnen worden) als aan (maar in mindere mate) de werkzaamheid van kopiisten. Zo hoeft het niet te verbazen dat van vele middeleeuwse verhalen sterk verschillende versies overgeleverd zijn, waarvan in menig geval niet eens uit te maken valt welke versie de oorspronkelijke compositie het dichtst benadert. Van Oostrom is zich uiteraard bewust van dit verschijnsel, dat hij de 'open middeleeuwse tekstcultuur' noemt (p. 543; vgl. ook p. 301), maar hij gaat er tamelijk onbekommerd mee om, met een beroep op de stabiliserende werking van het gepaard zuiver rijm en de boekstaving

van teksten (pp. 325-326). Als gevolg van deze houding overweegt hij niet dat de cruciale verwijzing naar het Mainzer hoffeest van Barbarossa in Veldeke's *Eneas* een latere toevoeging zou kunnen zijn, zoals menig germanist meent (p. 147). In de bespreking van de *Brandaan* wordt niet duidelijk dat de episode van het hoofd van de heidense reus naar alle waarschijnlijkheid ontbrak in het Rijnlandse origineel (p. 187). Als Van Oostrom het werk van Segher Diengotgaf presenteert (pp. 291-295), rept hij met geen woord over de hoogst problematische status van de tekst, die we alleen kennen via het werk van anderen (in de vorm van twee invoeringen in Maerlants *Historie van Troyen* en drie zelfstandige delen in het handschrift-Van Hulthem), waardoor niet uit te sluiten valt dat er drastisch in Seghers Trojeroman is ingegrepen. Aan het slot van de *Roman van Limborch*, om nog één voorbeeld te geven, wordt uit de doeken gedaan hoe het verhaal vervolgd zou kunnen worden. Van Oostrom weet dat deze passage alleen voorkomt in het Leidse handschrift en ontbreekt in de Brusselse codex, maar schrijft de uitnodiging tot continuatie zonder meer toe aan de dichter van de oorspronkelijke roman (pp. 300-301).

Aangezien *Stemmen op schrift* een synthese is, hoefde Van Oostrom niet naar volledigheid te streven. Het is echter bewonderenswaardig hoe compleet het overzicht geworden is: ik zou geen omis-sie van betekenis kunnen aanwijzen. Maar een enthousiast gemaakte lezer wil nu eenmaal altijd meer. Ik had Van Oostrom bijvoorbeeld graag zien uitweiden over de *Ridder metter mouwen*, waarin liefde en ridderschap zo ideaaltypisch samenkomen. Verder komt de meest indrukwekkende Karelroman die we hebben, de *Roman der Lorreinen*, er bekaaid vanaf: de tekst wordt kort besproken in het kader van cyclusvorming, terwijl het belangrijke thema van de familievete er toch bij uitstek door te illustreren valt (p. 318). En wat had ik graag een taalvirtuoos als Van

Oostrom een oordeel zien vellen over de dertiende-eeuwse Vlaamse prozavertaling van de Apocalyps (hetgeen hem tevens de gelegenheid zou hebben geboden te wijzen op een van de weinige Middelnederlandse prachthandschriften, de Parijse codex met op de voorzijde van ieder blad een paginavullende miniatuur en aan de achterzijde een hoofdstuk uit de Openbaring). Maar ja, dan zou het boek nog dikker geworden zijn...

De visie die Van Oostrom in zijn boek uitdraagt over de ontwikkeling van de Nederlandse literatuur tot 1300 staat als een huis. Deze literatuur ontwikkelde zich van een (letterlijk en figuurlijk) marginaal verschijnsel ten opzichte van het Latijn tot een volwaardige, autonome literatuur. *Stemmen op schrift* brengt dit verhaal van de geboorte, groei en volwassenwording prachtig in beeld, met alle bijbehorende nuances. Dat de vakspecialisten deze visie niet zouden delen, lijkt mij onwaarschijnlijk. Wel is er, en dat spreekt voor zich, verschil van mening mogelijk over allerlei meer gedetailleerde interpretaties. Ik beperk me hier tot twee voorbeelden. In zijn analyse van *Wisselau* suggereert Van Oostrom verrassend dat de tekst zo'n 1400 verzen geteld zal hebben, en dus wellicht gekopieerd kon worden op twee dichtbeschreven dubbelbladen (p. 86). Er is echter geen reden om voor een schatting van de omvang naar *Karel ende Elégast* te kijken; een blik op de werken die tot de Spielmannsepik gerekend worden, ligt meer voor de hand. Gezien het aantal verzen van König Rother (ca. 5000) en *Herzog Ernst* (ca. 6000) is een omvang van enkele duizenden verzen voor *Wisselau* dan aannemelijker. Mijn tweede voorbeeld heeft betrekking op de waardering van het personage Rigant in *Flovent* (pp. 231-232). Van Oostrom ziet in deze rijke poorter van Laon een identificatiemogelijkheid voor Vlaamse burgers, maar men zou evengoed de andere kant op kunnen redeneren. Is er geen gerede kans dat we te maken hebben met een personage dat

geïroniseerd werd – denk aan zijn gepoch en zijn ridicule wijze van vechten, met een knots – tot vermaak van de Vlaamse adel? Het lijkt verstandig om in de netelige kwestie van het geïntendeerde publiek van de Middelnederlandse ridderromans – burgers of edelen? – niet verder te willen springen dan onze polsstok lang is en met Van Oostrom te constateren dat het genre noch hofliteratuur noch stadsliteratuur was, maar eliteliteratuur.

Stemmen op schrift is een visitekaartje voor de Middelnederlandse letterkunde. Het boek doet verlangen naar het vervolgdeel, waarin Van Oostrom de literatuur tot en met de Gruuthusecodex zal behandelen. De studie maakt daarnaast de noodzaak voelbaar tot een naslagwerk, dat *Stemmen op schrift* niet wil zijn (p. 23). Als zodanig is deze synthese niet alleen een mijlpaal en een krabpaal, maar ook een seinpaal: zij laat zien dat het vak de grenzen van zijn huidige mogelijkheden nadert. Immers, in weerwil van de massieve documentatie (p. 555) blijkt de vakbeoefening bij lange na niet meer te overzien. Als we de huidige bloei van de medioneerlandistiek, met *Stemmen op schrift* als symbool, willen voortzetten, hebben we zowel behoefte aan syntheses als aan een systematisch, grondig en naar volledigheid strevend naslagwerk. In beide gevallen wijst de germanistiek, die al evenzeer een voorname inspiratiebron voor *Stemmen op schrift* is geweest, ons de weg. Moge Van Oostrom onze leidsman zijn.

Bart Besamusca